

ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ СФЕРИ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ¹

TO THE ISSUE OF STUDY THE FACTORS OF THE BANKING ACTIVITY CRIMINALISATION OF UKRAINE

Нежевело В.В., старший викладач кафедри
приватного та соціального права
Сумський національний аграрний університет

У статті увагу приділено дослідженню причин, що сприяють криміналізації сфери банківської діяльності України як соціального явища, що виникає в процесі розвитку суспільних відносин та провокує злочинні прояви у досліджуваній сфері. У процесі аналізу положень чинного кримінального законодавства України визначено групу кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері банківської діяльності. Акцентовано увагу на необхідності дослідження факторів як складників причинного комплексу скоєння злочинів у банківській сфері. Наголошується на важливості їх охарактеризування та встановлення з метою з'ясування дієвого механізму розслідування злочинних діянь у цій сфері та потенційної їх мінімізації.

Ключові слова: сфера банківської діяльності, прояви, фактори та причини, злочинні діяння.

В статье внимание направлено на исследование причин, способствующих криминализации сферы банковской деятельности Украины, как социального явления, возникающего в процессе развития общественных отношений и провоцирующее преступные проявления в исследуемой сфере. В процессе анализа положений действующего уголовного законодательства Украины определена группа уголовных преступлений, совершаемых в сфере банковской деятельности. Акцентируется внимание на необходимости исследования факторов как составляющих причинного комплекса совершения преступлений в банковской сфере. Отмечается важность их характеристики и установления с целью выяснения действенного механизма расследования преступных деяний в данной сфере и потенциальной их минимизации.

Ключевые слова: сфера банковской деятельности, проявления, факторы и причины, преступные деяния.

As for the economic sphere of our state, the banking sector is the most important part of this sphere. The stable functioning of the banking sector is the basis for the progressive development of the economy for Ukraine. However, crime in the banking sector was and remains an integral part of the overall picture of unlawful actions in the field of economics. This, in its turn, has a negative impact not only on the rights and interests of the participants in the legal relations of the sphere of banking activity, but also on the status of the state as a whole.

Attention is paid to the study of the reasons for the criminalization of the sphere of banking activity of Ukraine as a social phenomenon that arises in the process of development of social relations and provokes criminal phenomena in the investigated sphere. In the process of analysis of the provisions of the current criminal law of Ukraine, a group of criminal offenses committed in the banking sector are identified. The emphasis is on the necessity of studying factors as components of the causative complex of committing crimes in the banking sector. It is emphasized the importance of their research and establishment in order to find out an effective mechanism for investigating criminal acts in this sphere and their potential minimization.

Therefore the characterization of the most significant factors in the formation of criminal activities in the field of banking activities should be the subject of research at the doctrinal level, which will serve as a guide to the disclosure of crimes in this area during practical operational activities.

Key words: sphere of banking activity, display, factors and causes, criminal actions.

Вагому частину економічної сфери як однієї з основних сфер управління держави охоплює сфера банківської діяльності. Її стабільне функціонування є основою прогресивного розвитку економіки України. Проте криміналізація сфери банківської діяльності є невід'ємною складовою частиною загальної несприятливої ситуації щодо вчинюваних протиправних дій в економічній сфері. Це негативно позначається не лише на правах та інтересах учасників правовідносин у сфері банківської діяльності України, проте й має негативний відбиток на іміджі держави загалом.

Для прикладу, за офіційними даними про результати діяльності органів прокуратури м. Києва (для порівняння за період 2016 року), за результатами досудового розслідування до суду було скеровано понад 70 обвинувальних актів про злочини у банківській сфері, загальна сума збитків по яких становила 53,5 млн грн, що було зафіксовано за результатами здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів органами поліції, Служби безпеки України, управління фінансових розслідувань Державної фіскальної служби [1].

Нині точки зору науковців спрямовані на необхідність здійснення класифікації злочинів, зокрема в сфері банківської діяльності, використовуючи при цьому поряд з кримінально-правовими також і кримінологічні підстави з

різними родовими ознаками. Крім того, проведений аналіз досліджень провідних учених спрямовує увагу на значимість урахування факторів, що провокують злочинні прояви у сфері банківської діяльності за найбільш істотними ознаками. Це дасть змогу у подальшому ефективно попереджувати виникнення нових видів зловживань у банківській сфері.

У зв'язку з цим характеристика найбільш суттєвих факторів, що детермінують прояви злочинних зловживань у сфері банківської діяльності, потребує дослідження на доктринальному рівні. Своєю чергою наукові розробки цієї сфери мали би позитивний вплив на процес розкриття цих кримінальних правопорушень, зокрема й у процесі оперативно-розшукової діяльності.

Наявні кримінальні правопорушення у сфері банківської та кредитно-фінансової діяльності вивчали такі провідні науковці, як: Є.М. Андрушак, Л.І. Аркуша, К.О. Барішева, Г.Є. Болдарь, А.І. Бутирська, А.В. Володін, В.О. Глушков, Д.І. Голосніченко, Н.О. Гуторова, О.М. Джужа, В.В. Джуно, О.О. Дудоров, М.В. Карчевський, О.В. Кришевич, Н.Ф. Кузнєцова, А.Г. Кудрявцев, В.Д. Ларічев, Н.О. Лопашенко, Р.О. Мовчан, В.Р. Мойсик, М.М. Панов, М.І. Панов, В.М. Попович, Д.В. Ревський, І.О. Рощина, Р.С. Сатуєв, В.Я. Тацій, А.Х. Тимербулатов, В.О. Улибіна, О.Г. Фролова, М.Х. Хакулов, С.С. Чернявський, Д.А. Шраер, С. Якобі, П.С. Яні, Н.Ю. Яськова та інші науковці. Вітчизняні вчені О.І. Барановський, В.В. Козюк, В.В. Корнеєв, І.О. Лютий, В.І. Міщенко, В.Є. Новицький, В.Я. Пищик, О.І. Рогач, В.С. Стельмах.

¹ Робота виконана в рамках проекту для молодих вчених 2017 р.: «Удосконалення законодавства України щодо забезпечення безпеки сфери банківської діяльності в умовах євроінтеграції: економіко-правовий аспект» (№ держ. реєстрації: 0117 У 006531)

Вони приділяли увагу процесам розвитку та інтеграції сфери банківської діяльності України на міжнародному рівні.

До злочинів у сфері банківської діяльності належать різні за родовим об'єктом протиправні діяння, серед яких: розкрадання, посадові злочини, шахрайство з фінансовими ресурсами, фіктивне підприємництво, фіктивне банкрутство та інші види злочинів. Кримінально карані діяння, що вчиняються в сфері банківської діяльності, закріплені в структурі чинного кримінального законодавства. Так, в Особливій частині Кримінального кодексу України (далі – КК) [2] містяться норми, що передбачають відповідальність за суспільно небезпечні діяння, що вчиняються у сфері банківської діяльності. Зокрема, норми Розділу VI КК України «Злочини проти власності», Розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності», Розділу XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку», Розділу XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг».

Прикладами таких злочинів у сфері банківської діяльності є незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК), легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК), умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму (ст. 209-1 КК), доведення банку до неплатоспроможності (ст. 218-1 КК), шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК), незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231 КК), розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 231 КК) тощо [2].

Необхідно зазначити, що питання запобігання злочинності у сфері банківської діяльності регулюється не лише КК України як джерелом кримінального права, але й низкою інших нормативно-правових актів. Маються на увазі нормативно-правові акти України, що регулюють діяльність банківських установ, діяльність правоохоронних та контролюючих органів, пов'язану з проведенням перевірок, документуванням злочинів та провадженням у справах про кримінальні правопорушення за ознаками діянь, що мають об'єктом злочину суспільні відносини у сфері банківської діяльності. Окрім цього, нормативно регламентовано національними актами діяльність контролюючих та правоохоронних органів Державної фіскальної служби, Національної поліції, Служби безпеки, прокуратури в контексті протидії кримінальним правопорушенням у сфері банківської діяльності.

Важливим є питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, використання кращих банківських практик та створення законодавчих засад стимулювання зацікавленості банківських установ у здійсненні витрат, які пов'язані з питаннями безпеки банківських операцій (питання відповідальності та соціального захисту, які існують у законодавстві країн ЄС, у цьому аспекті є особливо значущими) [3, с.72].

Проте, незважаючи на закріплені на законодавчому рівні кримінально-правові норми, що передбачають відповідальність за злочини у сфері банківської діяльності, та на врегульовану на перший погляд чинним законодавством діяльність контролюючих та правоохоронних органів у цьому аспекті, рівень злочинності у банківській сфері має негативну тенденцію до зростання, що свідчить про неефективність як чинного забезпечувального законодавства, так і відповідних заходів.

У теорії криміналістики у дослідженні чинників, що впливають на виникнення та поширення злочинності, ви-

користують такі терміни, як «причини», «умови», «детермінанти», «фактори», «підстави», «обставини» тощо. Так, причини злочинності можна сформулювати як чинники, що генерують її прояви (зокрема, негативні елементи свідомості особи, інші суб'єктивно особистісні фактори) [4, с. 299]. Умови злочинності – це обставини, які формують сприятливі можливості для виникнення причин злочинності [4, с. 299]. Детермінантами злочинності є сукупність криміногенно значущих чинників, з якими взаємопов'язана злочинність [4, с. 299].

При цьому вживаними та важливими в контексті нашого дослідження також є терміни щодо фактичних обставин скоєння злочинів, які є підґрунтям здійснення класифікації факторів їх вчинення. Зокрема, йдеться про такі терміни, як «суб'єкт» або «суб'єктний склад», «предмет посягання», «фома вини» тощо.

Так, існує точка зору, що за суб'єктивним складом злочинної діяльності йдеться про такі різновиди (типології) злочинних дій: 1) вчинені працівниками банку (службовими особами, операціоністами тощо), спрямовані на заволодіння коштами фінансової установи шляхом привласнення, розтрати або заволодіння ними шляхом зловживання службовим становищем (супроводжуються внесенням службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, а також видачею завідомо неправдивих документів, а також несанкціонованими діями з інформацією, яка обробляється в комп'ютерах і комп'ютерних мережах банку (за класифікацією, прийнятою в світовій банківській практиці, такі дії відносять до виявів так званого «внутрішнього шахрайства»); 2) вчинені клієнтами банку або сторонніми особами, які унаслідок певних протиправних дій одержують доступ до банківських рахунків, спрямовані на заволодіння коштами фінансової установи, суб'єктів господарювання або громадян шляхом обману та зловживання довірою (такі дії супроводжуються створенням або придбанням суб'єктів підприємницької діяльності з метою прикриття шахрайських дій; підробленням документів, печаток, штампів та бланків, а також використанням підроблених документів, печаток, штампів; незаконними діями з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима), що, своєю чергою, є виявом «зовнішнього шахрайства»; 3) вчинені працівниками банків за змовою з клієнтами або іншими особами (зокрема, колишніми працівниками фінансових установ) [5, с. 197–198].

Дотримуємося думки, що безпека сфери банківської діяльності України – це її захищеність від зовнішніх та внутрішніх загроз або такий її стан, який дає змогу формувати і використовувати фінансові та інші види ресурсів для забезпечення її стабільного розвитку. Поділяючи загрози за джерелами їх походження на зовнішні та внутрішні, фахівці дотримуються думки, що останні є найнебезпечнішими, оскільки вони постійно присутні в діяльності банківських установ. Своєю чергою внутрішні загрози зумовлюються непрофесійною діяльністю працівників банків і їхньою недобросовісною, конфліктною та злочинною поведінкою. Як демонструє практика банківської діяльності, серед факторів недобросовісної та протиправної поведінки працівників банків значне місце займають фальсифікація документів, касових і бухгалтерських книг, договорів, підроблення банківських документів, різні види крадіжок банківських коштів, модифікація електронної інформації у системі електронних платежів тощо [6, с. 43].

Залежно від предмета посягання можна виокремити злочини, предметом яких є: кошти на рахунках; документи на переказ (розрахункові, міжбанківські та ін.); платіжні картки; інші засоби доступу до банківських рахунків; електронні гроші [5, с. 198].

За формою вини ці кримінальні правопорушення можна поділити на умисні і необережні. Умисні злочини здебільшого

характеризуються корисливими мотивами, спричиняють більшу шкоду фінансовим установам, їх клієнтам та державі. Необережні дії (здебільшого йдеться про недбале ставлення службових осіб банків та інших суб'єктів господарювання до виконання своїх обов'язків), на відміну від умисних, є не такими поширеними, однак не менш небезпечними і складними для розслідування [5, с. 197].

Кримінологічна класифікація злочинів у сфері банківської діяльності можлива і за такими підставами: 1) за характером банківської операції, з використанням якої скоєно злочин: у сфері банківського кредитування (у сфері споживчого кредитування та у сфері кредитування юридичних осіб); пов'язані з незаконним доступом до банківських рахунків; скоєні з використанням інших банківських операцій (деPOSITНИХ, валютних, з цінними паперами тощо); 2) залежно від характеру об'єкта, на який спрямоване злочинне посягання, можна виокремити злочини, що зазіхають: на фінансові правовідносини держави (державні й місцеві фінанси); на фінанси банків та інших суб'єктів господарювання (підприємств, установ та організацій); на фінанси громадян (фізичних осіб – клієнтів банку); 3) за характеристикою особи злочинця (характером трудових відносин суб'єкта злочину з банківською установою) – злочини, скоєні: працівником банку (службовою особою, технічним працівником тощо); клієнтами банку або сторонніми особами, які внаслідок певних обставин одержують доступ до банківських операцій; працівники банків за змовою з клієнтами банку та іншими особами; 4) залежно від злочинних технологій, які використовують на етапах підготовки, скоєння або приховування злочинів: з використанням винним службового становища або можливостей, пов'язаних з певною професійною діяльністю; з використанням суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності; шляхом підроблення документів та використання підроблених документів; пов'язані з незаконним доступом до системи електронних платежів, комп'ютерних систем і мереж; скоєні у складі організованих злочинних груп [5, с. 195–196].

Якщо ж йдеться про активізацію злочинності у банківській сфері на підставі сукупності криміногенно значущих чинників, з якими взаємопов'язана злочинність, то *детермінанти злочинності* класифікують за рівнем впливу на злочинність (детермінанти загального порядку, видові (групові) детермінанти, індивідуальні детермінанти); за природою виникнення (об'єктивні та суб'єктивні детермінанти); за змістом (економічні, політичні, соціальні (соціально-психологічні), правові, організаційно-управлінські) [4, с. 299].

На думку В.Т. Білоуса, обставини, які сприяють скоєнню злочинів в одному зі складників кредитно-фінансової сфери – банківській системі – можна поділити на соціально-економічні, організаційно-управлінські та нормативно-правові, при цьому вчений називає їх факторами [7].

Наприклад, до соціально-економічних детермінантів злочинності у сфері банківської діяльності необхідно віднести такі: соціально-економічна криза в державі (фінансова криза); повільна адаптація банківської системи до ринкових умов у світлі реформування та адаптації стандартів її функціонування до вимог ЄС; неплатоспроможність суб'єктів господарювання та громадян, які не здатні повертати кредитні ресурси банківських установ; девальвація національної грошової одиниці; низький рівень трудової дисципліни та відповідальності працівників банківських установ, керівників, службових осіб банків та пов'язаних з банком осіб; високий рівень латентної злочинності у сфері банківської діяльності; розбалансованість сфери банківської діяльності та відсутність механізмів належної взаємодії банківських установ із відповідними контролюючими та правоохоронними органами [4, с. 299]. Детермінанти нормативно-правового характеру пов'язані з недоліками правової системи суспільства. У питанні забезпечення безпеки сфери банківської діяльності країни законодавчі акти містять прорахунки, пов'язані з неузгодженістю окремих їх положень між собою, термінологічною неоднозначністю визначень, а також відсутністю законодавчо закріплених нормативів відносно явищ та процесів, які детермінують злочинні прояви у сфері банківської діяльності [4, с. 300]. А от політичні детермінанти пов'язані із недоліками функціонування політичної підсистеми суспільства [4, с. 300].

Проаналізовані причини та фактори не є вичерпними та не повною мірою відображають та характеризують усі допустимі підґрунтя вчинення кримінальних правопорушень у сфері банківської діяльності. Однак наукова цінність таких досліджень полягає у можливості здійснення узагальнень та систематизації причин та факторів скоєння злочинів у сфері банківської діяльності, що, безумовно, сприятиме у подальшому здійсненню наукових і прикладних аналізів, спрямованих на розроблення програм профілактики та мінімізації злочинності на відповідному рівні.

Зважаючи на той факт, що проведене дослідження ключових факторів, що провокують злочинні прояви у сфері банківської діяльності, є теоретичним, такі дослідження також позитивно впливають на процеси розроблення удосконалених методик розслідування злочинів. Періодичний аналіз факторів та причин окремого виду злочинності сприяє виявленню суб'єкта злочину, механізмів скоєння злочину, виявленню елементів злочину, а також загалом обставин, що полегшують процеси розслідування злочинів.

Таким чином, дослідження причин та факторів, що сприяють криміналізації сфери банківської діяльності, підтверджує високий рівень криміногенної ситуації у цій сфері, через що необхідно розробляти та активно застосовувати заходи попередження, виявлення, розслідування та мінімізації цих суспільно небезпечних діянь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нежевело В.В. Дослідження впливу причинного комплексу вчинення злочинів у сфері банківської діяльності в Україні як важливий елемент протидії: матеріали наук.-практ. конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (Суми, 17–20 квітня 2018 р.). Суми. 2018. С. 141.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення 28.08.2018. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page> (дата звернення: 25.09.2018).
3. Сказко Ю.А. Протидія злочинності у сфері нападів на банківські установи та інкасаторів: зарубіжний досвід та імплементація його в Україні. Юридична наука. 2014. № 6. С. 67–75.
4. Ключко А.М., Нежевело В.В. Детермінанти злочинності у сфері банківської діяльності України. Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал». 2017. № 6. С. 297–301.
5. Чернявський С.С. Злочини у сфері банківської діяльності як об'єкт кримінологічних досліджень. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2013. № 4. С. 192–198.
6. Зубок М.І., Корнієнко Ю.В. Захист фінансових ресурсів банку від внутрішніх загроз. Вісник КЕФ КНЕУ імені В. Гетьмана. 2011. № 2. С. 40–46.
7. Білоус В.Т. Цілеспрямоване оновлення державних органів, що здійснюють координацію боротьби з організованою злочинністю і корупцією – об'єктивна необхідність. Науковий вісник Академії ДПС України. 2001. № 1(11). С. 137.